

Bir Virüs, Üç Mesele

1960'ların başında dünya büyük bir nükleer krize şahitlik etmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yerleştirdiği nükleer başlıklı füzeleri tehdit olarak algılayan Sovyetler Birliği misilleme olarak Küba'ya benzer nitelikte füzeler konuşlandırmaya başlamıştı. Böylece Amerika ile Sovyetler arasındaki gerilim tırmanmış, nükleer bir savaşın patlak vermesine, belki de yüz milyonlarca insanın ölümüne ramak kalmıştı. Kriz birçok entelektüeli derinden etkilemiş, hatta İngiliz felsefeci Bertrand Russell'a *İnsanın Yarını Var mı?* isimli kitabı yazdırmıştı. Russell bu kitabında mevcut krizden çıkmanın yollarını ararken zaman zaman sorunu medeniyet düzleminde de tartışmıştır. Russell, okurlarına insanların güç sarhoşu olup doğa üzerinde hâkimiyet kurma sevdasının bu sonuca yol açtığını hatırlatmıştır. Kuşkusuz bu, o dönem dünyayı saran korku iklimi göz önünde bulundurulduğunda son derece bilgece ve ferasetli bir analizdir. Bu anlamda bu kitap, insanın ölüm kalım mücadelesi verdiği anlarda hayata dair daha büyük sorularla yüzleşebildiğinin güzel bir kanıtıdır. İncancım ve ümidim, bugün yaşadığımız Corona (COVID-19) salgınının benzer bir sorgulamaya ve bilinçlenmeye kapı aralamasıdır. Bu yazıda Müslümanların mevcut krizden çıkarabileceklerini düşündüğüm bazı derslere değinmek istedim. Elbette bu derslerin bazıları sadece Müslümanları ilgilendirmemektedir. Yine burada altını çizdiğim dersleri duymaya/hatırlamaya her Müslüman'ın veya Müslüman topluluğun eşit derecede ihtiyacı olmadığı da açıktır.

1. Mütevazı olmak

Ünlü edebiyatçı Aziz Nesin "Orijinal Mikrop" isimli öyküsünde hipotezinin doğruluğunu kanıtlamak için insanların canını tehlikeye atan bir bilim insanını anlatır. Nesin'in öyküsünde, profesör yüzünden gözlerini kaybeden bir hasta üzerinden verdiği mesaj, bilimin ahlaki konularda kör olduğudur. Ancak bugün dünyada bilim denildiğinde akla ne bu tür fiktif profesörler ne de "ölüm meleği" ismiyle tanınan Doktor Josef Mengele gibi gerçek karakterler gelmektedir. Bilim, özellikle teknoloji aracılığıyla başardıkları sayesinde en tutucu toplumlarda dahi saygı uyandıran, potansiyel [yıkıcı etkilerinden](#) daha çok inşa eden ve sağaltan yanlarıyla anılan, büyüğü bozulmuş bir dünyayı yeniden "büyüleyen" bir uğraştır. Bugün hayatlarımız bir asır öncesiyle kıyaslanamayacak kadar konforlu ve müreffeh ise burada başrol bilimindir. Son dönemde gerçekleştirilen *CERN*, *Earthscope* ve *İnsan Genomu Projesi* gibi [yüksek bütçeli bilimsel çalışmalar](#) ise bilimin sadece hayatı kolaylaştırmadığını, evrenin gizemlerini çözme işlevi görebileceğini de hatırlatmaktadır.

Şüphesiz, modern yaşamın, özellikle bilimin sunduğu imkânlarla, Endüstri Devrimi öncesine kıyasla çok daha insancıl, müreffeh, güvenli, huzurlu ve uzun olması zihin dünyamızı da etkiledi. İnsanlığın başarıları ve başarmayı ümit ettikleri, onların Allah ile olan ilişkilerine de yansdı. Artık kendini dindar sayan, günlük ibadetlerini aksatmayan insanlar dahi Allah’a daha az ihtiyaç içinde olduklarını düşünür, hayatlarında O’na daha az yer verir oldular. Belki de zihin yapımızdaki bu köklü değişimi anlamanın en iyi yolu, 16. yüzyılda Osmanlı’yı ziyaret eden Alman tacir [H. U. Krafft’ın tuttuğu notları](#) okumaktır. Görülecektir ki Allah, Krafft’ın hayatının merkezinde, her anının içindedir. Bu, merkezinde Yaratıcı’nın olduğu, kulun O’na yakınlığı ölçüsünde değer kazandığı bir paradigmadır. Bugün, ibadetlerini yerine getiren dindar bir Hristiyan’ın veya Müslüman’ın Krafft’ı garipsiyor olması, dindarların hayatlarında Allah’a ne kadar az yer kaldığının, aslında çoğumuzun fark etmeden ne kadar sekülerleştiğimizin bir göstergesi niteliğindedir.

Oysa artan refah da, görece güvenli, sağlıklı ve uzun yaşamlar da bir inanan için denklemi değiştirmemelidir. Müslüman’ın Allah’a karşı konumu, Allah ile olan ilişkisi temelde aynıdır. İnsan, Nazım Hikmet’in “En Mühim Mesele” adlı şiirinde bahsettiği gibi hâlâ kısa bir ömür sürmektedir. Ve yine Nazım’ın aynı şiirde bahsettiği gibi bu kısa hayat acılarla doludur:

*Halbuki biz
ne kadar az yaşıyoruz, kardeşlerim,
ne kadar az yaşıyoruz,
ne kadar az.
Beygirle bir ayardayız henüz
bu en mühim meselede,
hatta onun kadar bile doyamıyor dünyasına
beygirden çok yük taşıyan çoğunluğumuz.*

Hâlâ aynı yerdeyiz. Evet, görece daha uzun, daha müreffeh bir hayat sürüyoruz. Ancak hayat hâlâ kısa ve azımsanmayacak bir kısmı hastalıkla, yakınlarımızı yitirmekle, yorgunluk, stres ve endişelerle geçiyor. Bugün yaşanan salgın ve global kriz, kafamızı bir an için de olsa kaldırmamızı sağladı ve bize hayatın bu nahoş ama her zaman fark edilmeyen yönlerini hatırlatmayı başardı. Başka bir deyişle, Corona virüsü, insanlara çaresizliklerini, hatta bilinçaltında büyük güven besledikleri insanlığın/medeniyetin acziyetini göstererek kendi dokunulmazlıklarına dair yanılsamaları bir süreliğine de olsa sorgulattı. Böylece Allah ile kulu arasındaki ilişkinin tamir edilmesi için uygun bir zemin hazırladı. Elbette Allah ile kul arasındaki ilişki sadece kulun acizliği ile Allah’ın tüm noksanlıklardan münezzeh olmasına indirgenemez. Bu ilişkide sevgi, şükran, güven gibi unsurlar da bulunmaktadır. Burada bu unsurlar yerine acziyete yapılan vurgunun ardında Corona’nın insana noksanlıklarını hatırlatan doğası yatmaktadır. Şimdi bu hatırlatmaya kulak verip “ibadet eden sekülerler” olmaktan çıkmak, Allah’a hayatlarında daha merkezi bir yer vermek Müslümanların elinde. İşin gerçeği 2019 yılında [The Economic Journal’da yayımlanan bir makale](#) bu yönde bir beklentiye girmenin yersiz

olmadığını göstermektedir. Farklı ülkelerde on yıllarca süren çalışmalar neticesinde toplanan verilere göre hangi sosyal sınıftan veya eğitim seviyesinden olurlarsa olsunlar inançlı insanların dindarlık seviyeleri doğal afetlerden sonra artmaktadır. Corona, sekülerleri dindarlaştırmayacaksa da, dindarları değiştirme potansiyeline sahiptir.

2. Tükettiğimiz şey değiliz

Eğer birisi post-apokaliptik bir senaryo yazmamı istese, tuvalet kâğıdı için kavga eden insanlar resmetmek aklımın ucundan geçmezdi. Ama insan davranışı, biraz da [evrimsel nedenlerle](#) her zaman sürprizlere gebe. Pandemiden kaynaklanan bir sokağa çıkma yasağı endişesi ortaya çıktığı anda insanlar sadece maske, kolonya ve dezenfektan değil, tuvalet kâğıdı, makarna hatta gofret gibi birçok ürünü de stoklamaya başladı. Bilhassa ilk günlerde evler, neyin kullanılıp kullanılmadığına ve hangi ürünlerin arzında bir sorun yaşandığına çok da bakılmaksızın tüketim ürünleri ile dolup taşı. Öyle ki çoğumuz Tolstoy'un "İnsana Ne Kadar Toprak Lazım?" öyküsündeki aç gözlü Pahom'a benzedik. Daha fazlasını, sadece daha fazlasına sahip olmak için istiyoruz. Muhtemelen [bunun ardında](#) pandemi nedeniyle kontrolü kaybettiğimiz dünyada bir şeylere sahip olarak kontrolü kısmen de olsa ele geçirdiğimiz hissinin yarattığı rahatlama ve sürüye uymanın konforu var. Ne olursa olsun bu tutumun akılcı bir gerekçeye sahip olmaktan uzak olduğu açık.

Öte yandan, Corona sonrası yaşananların bize normal dönemlerdeki tüketim alışkanlıklarımız hakkında önemli bir muhasebe fırsatı sunduğuna da şahitlik ediyoruz. Şöyle ki, bugün kıtlıkla ilgili endişeler nedeniyle daha az tüketerek yaşayabileceğimizi, onsuz yapamam dediğimiz birçok şeyin aslında vazgeçilebilir veya en azından ertelenebilir lüksler olduğunu, sözgelimi çocuğumuza bir ay boyunca yeni bir oyuncak almamanın bizi kötü ebeveynler yapmadığını fark ediyoruz. Esasen bu tür sorgulamalar dünyanın geleceği için hayati önem taşıyor. Zira fazla tüketim, küresel ısınmanın temel nedenlerinden birisi. Öyle ki üretimin ve ulaşımın azaldığı şu birkaç haftada havada bulunan [PM10 gibi partikül](#), [NO2 ve CO2 gibi gaz kirleticilerin](#) oranlarının ciddi bir şekilde düştüğünü, dünya genelinde [sismik gürültünün azaldığını](#) gördük. (Maalesef son veriler, zihinsel bir değişim yaşanmaması durumunda bu etkinin kalıcı olmayacağını gösteriyor. Salgının hafiflemesini fırsat bilen Çin, bu ay itibarıyla kömür tüketiminde geçen senelerdeki seviyeye ulaştı, hatta farkı kapatmak için sadece Mart'ın ilk üç haftasında geçen seneden daha fazla kömür [santrale onay verdi](#).)

Tüm bunlar her şey yolunda giderken dünyayı ne kadar yorduğumuza işaret ediyor. Elbette bu, sadece Batı'nın sorunu veya kusuru değil. Her ne kadar birçok Müslüman entelektüel Batılı ülkeleri bencilce ve sorumsuzca doğayı sömürmekle suçlasalar da Müslüman ülkelerdeki modernizasyon hamleleri –söz gelimi sanayileşmede– Batı'yı örnek almakta bir beis görmemiştir. Halk düzeyinde de tüketim alışkanlıklarının –[aksi yönde ayetler](#) bulunmasına rağmen– mahiyetleri itibarıyla Batı'dakinden farklı olduğunu söylemek gerçekçi değildir. Bu anlamda yaşadığımız süreç, hem doğaya verdiğimiz zararı –ki bu zararın dünya üzerindeki her gruba [eşit oranda dağılmadığını](#)

da unutmamak gerek- hem de tüketim alışkanlıklarımızı gözden geçirmemiz için iyi bir fırsat olabilir.

3) Bilime Yatırım

Beyaz Rusya'nın ateist devlet başkanı Aleksandr Lukaşenko, iki hafta önce bir açıklama yaparak Corona virüsü ile ilgili endişeleri alaya aldı ve virüsten korunmak isteyen halkına [votka içmeyi ve saunaya gitmeyi](#) önerdi. Aynı günlerde Pakistan'da [Şii ve Sünni din adamları](#) cemaatle kılınan namazların yasaklanmasına karşı çıkıyordu. Öte yandan inançlı-inançsız tüm makul insanlar bu virüsü ciddiye alıp gerekli önlemleri uygulamaya soktular ve gözlerini virüse karşı aşı veya ilaç geliştirmesini umdukları bilim insanlarına çevirdiler. Peki, bu aşının Müslüman çoğunluklu bir toplumda geliştirilme ihtimali nedir? Muhtemelen düşük bir ihtimalden söz ediyoruz. Maalesef bugün, Müslüman çoğunluklu ülkelerde yetişen dehaların, geliştirdikleri aşılarla binlerce kişiyi ölümden kurtarabilmeleri için kariyerlerine Mısırlı [Adel Mahmoud](#) gibi Batı'da devam etmeleri gerekmektedir.

İyi ama neden? Müslüman çoğunluklu ülkelerde eksik olan nedir? Bu sorunun basit bir cevabı bulunmamaktadır. Bununla beraber, şurası açıktır ki Müslüman toplumlarda bilimsel çalışmaları yürütecek yeterli sayıda ve donanımda kurumun bulunmaması bu problemle yakından ilişkilidir. Modern bilim, çok iyi organize edilmiş, özgürce çalışan, meritokrasinin işlediği, güçlü finansmana sahip kurumlarda layığıyla icra edilebilir. Ne yazık ki "Müslüman dünya menşeli böyle bilimsel kurumlar var mı?" sorusu sorulduğunda, sıradan Müslüman'ın aklına ilk gelen [Beytül Hikme](#) olmaktadır. 9. yüzyılda Abbasilerin kurduğu, zamanla tercüme yoluyla bilgi edinmenin ötesine geçip bir bilim merkezine evrilen bu kurumun öyküsü elbette büyüleyicidir. Ancak hem [Beytül Hikme](#)'nin zaman içinde tarihe karışması hem de İslam dünyasında bu kurum ayarında başka kurumların kurulamamış olması hazindir. Zaman zaman Timur veya Fatih gibi devlet adamlarının tesis ettikleri kurumlarsa süreklilik gösterememiştir. (Osmanlı son döneminde başlayan ve Cumhuriyetle beraber ivmelenen ciddi kurumsallaşma çabaları da çoğunlukla savaşların, siyasi kavgaların ve/veya ekonomik sıkıntıların neticesinde sekteye uğramış; Mustafa Adil, Esad Fevzi, Hulusi Behçet, Refik Saydam gibi nice dâhi dünya çapında isimler haline gelememiştir.) Bu nedenle bugün Müslümanlar, bilime katkı mevzubahis olduğunda, aslında hakkında çok da fazla bir şey bilmedikleri bir geçmişle övünmekle yetinmek zorundadırlar. Corona krizi sürecinde şahit olduğum bir hadise bu anlamda manidardır. Tarihe meraklı sinemasever dostlarım geçtiğimiz günlerde sosyal medya üzerinden [The Physician](#) (Hekim) isimli film hakkındaki fikrimi sordular. 11. yüzyılda geçen filmde bir İngiliz genç, İbni Sina'nın methini duyar ve İsfahan'a gidip ondan eğitim alır. Birçok arkadaşımıza göre bu film, Müslümanların Batı bilimi karşısındaki tarihsel üstünlüğüne vurgu yaptığı için -ve biraz da İbni Sina karakteri Ben Kingsley tarafından canlandırıldığı için- Corona karantinalarında izlenmesi gerekenlerin başında yer almalıydı. Öyle ki, filmde işlenen din-bilim çatışması motifi dindar dostlarımı pek de rahatsız etmedi. Maalesef, çağdaş Müslüman liderlerin neredeyse tamamı bu anlamda bahsettiğim sinemasever arkadaşlarımdan pek farklı

değiller. Onlar da geçmişle övünmekle yetiniyorlar. Çoğu, Müslüman dünyanın muhtaç olduğu bilimsel kurumların oluşturulması için gerekli olan enerji, vakit, finansman ve insan kaynağını birbirleriyle savaşmak ve halklarını sindirmek için kullanıyor; bir yandan emperyalist ülkelere karşı sloganlar atıp bir yandan da bu ülkelerin silah sanayilerine yüz milyarlarca dolar akıtıyorlar. Örneğin sadece Suudi Arabistan 2017’de yaptığı anlaşma ile sonraki 10 yıl içerisinde Amerika Birleşik Devletleri’nden [350 Milyar Dolar](#)lık silah satın almayı kabul etti. Bu senenin verilerine göre mühendislik ve teknoloji alanında dünyanın [en başarılı 15. üniversitesi](#) olan Delft Teknoloji Üniversitesi’ne 2018 yılında Hollanda devletince [403 Milyon Euro](#) destek verildiği düşünülünce silaha yapılan yatırımın büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır.

Kuşkusuz bilimde Batı’nın gerisinde kalınmasında tüm faturayı kendimize kesmek, özellikle Batı-Doğu ilişkilerindeki sömürü ve bağımlılık ilişkilerini göz ardı etmek hakkaniyetli bir tutum değildir. Yine de kendimize haksızlık yapma pahasına da olsa, hatalarımızı düzeltme üzerine yoğunlaşmanın, sömürgeci güçleri telin etme yoluyla değiştirmeye çalışmaktan daha verimli bir strateji olduğu aşikârdır.

İslam’ın Bir Şartı Olarak Tefekkür

Müslümanlar, Kuran boyunca, hayatın anlamı, kendilerinin ve etraflarındakilerin varlık amaçları, [veryüzü ve gökyüzünün yaratılışı](#), [canlılığın nasıl başladığı](#), kendilerinden önceki toplulukların yaşamları üzerine tefekkür etmeye sevk edilirler. Esasen ilk defa Kuran meali okuyan bir Müslüman’ı şaşırtacak şeylerin başında metin boyunca düşünmenin bazı “fiziksel” ibadetlerden çok daha fazla vurgulanması gelecektir. (“Fiziksel” ibadetlerin sadece fiziksel olmadığı, zihinsel bir yoğunlaşmayı gerektirdikleri, öyle ki sonuç olarak [eylemlerimizi değiştirmelerinin beklendiği](#) de unutulmamalıdır.) Bununla beraber belki de çoğumuzun okuyup geçtiği, üzerine alınmadığı bu ayetleri olması gerektiği gibi ciddiye alıp hayatlarına tatbik edenler de olmuştur. Örneğin 1979 yılında fizik dalında Nobel ödülü alan Muhammed Abdüsselam bilim aracılığıyla Allah’ı daha iyi tanıdığımızı hatırlatmış, hatta [Nobel ödül konuşmasında](#) Kuran’ın insanı doğa üzerine düşünmeye sevk eden ayetlerine dikkat çekmiştir. Sorun şu ki, İslam’da, yaşam, evren ve varlık üzerine tefekkür etmek sadece âlimlere yüklenen bir görev değildir. Aksi belirtilmediğine göre her Müslüman, Abdüsselam gibi ve onun kadar bu ayetlerin muhatabıdır. Ümit ederim ki bu pandemiyi, bu üç husustan başlayarak, tefekküre hayatlarımızda daha fazla yer ayırmak için bir vesile kılalım.

Alper Bilgili

Bu yazının ilk versiyonu 4 Nisan 2020’de [“3 Coronavirus Lessons for Muslims”](#) başlığıyla [patheos](#)’ta yayımlanmıştır.

Yazının Fransızca ve Almanca versiyonlarına aşağıdaki linklerden ulaşabilirsiniz.

[“3 Leçons du Virus Corona pour les Musulmans”](#)

[“Drei Lektionen für Muslime im Angesicht der Coronaviruskrise”](#)